

Hytaýyň jümle-jahana diplomatiki güýjüni görkezjek bolýandygy görnüp dur

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Hytaýyň jümle-jahana diplomatiki güýjüni görkezjek bolýandygy görnüp dur HYTAÝYŇ JÜMLE-JAHANA DIPLOMATIKI GÜÝJÜNI GÖRKEZJEK BOLÝANDYGY GÖRNÜP DUR

Pekin Eýran bilen Saud Arabystanynyň arasyndaky gatnaşyklaryň ýumşamagy üçin arada durup we Ukraina üçin özüniň ýaraşyk meýilnamasyny hödürläp, bize özüniň nähili beýik maksadynyň bardygyny görkezdi.

Hytaýyň baş diplomaty Wang Ýiniň nazary astynda Eýranyň Döwlet Howpsuzlyk Ýokary geňeşiniň baş sekretary Ali Şemhani (sagda) we Saud Arabystanynyň Döwlet Howpsuzlygy boýunça geňeşçisi Musaad bin Muhammet el-Aýban (çepde) el gysyşýar (Şinhua/AP)

Ukrainada parahatçylygyň gazanylmagy üçin 12 maddalyk meýilnama taýýarlan we döwlet ýolbaşçysy Si Szinpiniň hepdäniň dowamynda Moskwada resmi saparda bolmagynyň mümkindigi hakdaky habarlary ýaýran Hytaý soňky hepdelerde görnetin diplomatiki güýjüni güjeňlejek bolýandygy görnüp dur. Özüni global araçy hökmünde görkezmej üçin çytraşylan iň gowy tagalla regional basdaşlar Saud Arabystanynyň we Eýranyň arasyndaky ýumşama araçylyk etmek boldy.

Pekin gatnaşyklaryň kadalaşmagyna gönükdiren başlangyç

ylalaşygy baglaşmakda aýgytlaýjy rol oýnap, Hytaýyň at-abraýynyň güýçlenmegine, Eýranyň we Saud Arabystanynyň bolsa iň uly bäsdeşi bilen bolup geçen dartgynlylygy gowşadyp, içerki işlerine üns bermeklerine mümkinçilik döretdi. Saud Arabystanynyň mirasdüşer şazadasy Muhammet bin Salman patyşalygy global ýa-da iň azyndan sebitleýin innowasion we medeni dinamizmiň merkezine öwürmek üçin täzeden işläp başlamaga gönükdirilen giň möçberli meýilnamalara eýe. Saud Arabystany sport, dynç alyş, turizm we tehnologiýa pudaklaryna ummasyz uly maýa goýumlaryny goýýar. Tähranyň we Riýadyň Ýemendäki içerki urşuň bir bölegi hökmünde ýöreden wekilçilik çaknyşygynyň we Eýran bulen gönüden-göni garşyma-garşy bolmak ähtimallygynyň suwytly peýda gazandyrjagyny görkezip biljek örän az alamat bar.

Eýran ABŞ we Ýewropa bilen baglaşan ýadro ylalaşygynyň güýjüni ýitirendigi sebäpli, başga bir basdaşy bolan Ysraýylyň ýany bilen şu güýçleriňem ýumruk çenemeleri bilen ýüzbe-ýüz ýagdaýda dur. Şeýle-de Ukraina garşy ulanylýan ýaraglary Orsyýete bermek baradaky jedelli Tähran karary-da bar. Muňa goşmaça köplenç ukuda hem bolsa, möhüm ähmiýeti bolan we sebitleýin hem-de jemgyýetçilik pozisiýalary aşan hereketde birleşen öz halkynyň köpçülikleýin protestleri bilen garşyma-garşy ýagdaýda dur.

Ylalaşyk Pars aýlagy ýurtlarynyň arasyndaky dartgynlylygy gowşadyp biler we iki ýurduň mediýasy arkaly hususanam Eýrandaky protestleriň üstünden biri-birlere hüjüm etmekleriniň önüni alyp biler. Bulam Tähranyň bir ýandan Ysraýyla we ABŞ-na garşy göreş alyp barýarka, beýleki bir tarapdan harap bolan ykdysadyýetini dikeltmäge üns bermegini üpjün eder.

Waşingtondaky «Gulf State Analytics» barlaglar we maslahatçylyk şereketiniň düýbünü tutujy direktory Giorgio Kafiero «Patyşalygyň ykdysadyýetiniň üstünlikli formada diwersifikasiýalaşdyrylmagy üçin uly möçberlerde daşary ýurt kapitaly çekilmeli. Bulam diňe Saud Arabystanynyň öz içinde we goňşy ýurtlar bilen gatnaşyklarynda parahatçylyga hem-de durnuklylyga eýe bolan ýagdaýynda hakykatçyl bolar» diýýär:

– Riýad bilen dartgynlylygy azaltmak we ylalaşyk baglaşmak bilen... Riýadyň Eýrandaky gapma-garşylyklar boýunça çap edýän maglumatlarynyň dozasy azaltmak, režimiň içinde uly monarhiýa krizisi bilen gidişmäge dowam edýärkä-de Ýslam Respublikasynyň bähbitlerine hyzmat edýär.

Sebitiň we Hytaýyň üstündäki has giň täsirleri göz önüne getirilende, ylalaşygyň aslynda neneňsi rutin bolandygyny ýatdan çykatmak aňsat. Eýran we Saud Arabystany radikal yslamçy din adamlarynyň Tähranda yslamy ele geçirip, beýleki musulman ýurtlara rewolýusiýany aralaşdyrmak tagallalaryna başlanyndan bäri geçen 44 ýylyň dowamynda öň ýetilmedik sepgitde ykjam we doly diplomatik gatnaşygy ýola goýdy. Ilçihanalaryň işlemegi iki ýurduň biri-birine gep süýkemegini ýa-da wekilçilik uruşlaryna girmeginiň belli bir derejede önüni aldy. ABŞ we SSSR «Sowuk uruş» ýyllarynda-da biri-birleriniň paýtagtynda ilçihanalaryny ýapman işledipdirler.

Sünni Saud Arabystany we Şaýy Eýranyň arasyndaky oňsuzlykda mezhep tapawudyna köp üns berilýänem bolsa, din ýüzlerçe ýyllap Arap ýarymadasy bilen Pers platosyny bölşi ýaly, biri-birine-de baglap geldi. Saud Arabystanynyň şaýy azlygy höwesjeňlik bilen Eýrandaky zyýarat edilýän ýerleriň ugrunda. Eýranyň dindar şaýy we sünni musulmanlary bolsa ölmänkä bir gezegem bolsa Mekgä haja gidip gelmegi parz hasaplaýar. Haj zyýaraty häzir Ýakyn Gündogarda iň uly iş.

Diplomatiki torlar 2016-njy ýylda Riýadyň şaýy dini adamlarynyň birini ölüm jezasyna höküm etmeginden soň eýranly ekstremistik hülgentleriniň saud diplomatiki wekilhanalaryna çozmagy bilen üzülipdi. Bu hemle gyýtaklaýyn ýagdaýda şol wagtyň prezidenti Hasan Ruhanyň saýlanan we pragmatist hökümetini utandyryp, ökjesini paltalamagy maksat edinýärdi.

Gatnaşyklary düzetmek üçin Bagdatda geçirilen duşuşyklar 2021-nji ýylda başlapdy, yzyndan Oman muny öz boýnuna alypdy. Hytaýyň araçylyk etmek baradaky kararynyň aňyrsynda doly diýen ýaly haýsy gepleşikleriň ýatandygy häzirem belli däl. Emma Pekin Eýran bilen bir hatarda Saud Arabystanynyň nebitdäki birinji belgili müşderisi bolandygy üçin köstsüz ykdysady täsire eýe. Haýsydyr bir ýumşamanyň garanty bolmak üçin dünýä

güýçleriniň arasynda onçakly kän çykalga-da ýokdy. Eýran, ABŞ, hatda Ýewropa bileleşigi (ÝB) munuň ähtimallyklaryny weto ederdiler. Saud Arabystany Ukraina garşy uruş alyp barýan Orsyýete şu döwürde beýle ýeňiş gazandymagyň ABŞ-nyň, Birleşen Korollygyň, ÝB-niň gaharyny getirjeginden gorkýandygy üçin Orsyýeti ähtimallygyň daşyna çykarardy.

Şübhesiz, Eýranam, Saud Arabystany-da Hytaýdan ýarag ýa-da başga kömek soramasalaram, Pekine beýle simwoliki diplomatik ýeňiş gazandymahuň Waşingtony-da, Ysraýyly-da ürküzjeginu bilýärdi. Günbatar bilen Pekiniň arasyndaky diplomatik gatnaşyklaryň gülala-güllük däldigi-de gözden sypanok.

Tähranyň sebäplerini düşündirmegiň geregi-de ýok. Munuň özi Ysraýylyň gaharyny getirmek üçin amatly pursatka, prezident Ibrahim Reisi-de ýurdunuň daşyndan görnüşi ýaly izolirlenmändigini aýdyp biler.

Saud Arabystanynyň sebäpleri bolsa hasam çylşyrymly. Analitikler saudlaryň «Aramco» şereketiniň Abkaýkdaky möhüm nebit desgasyna gönükdirip Eýranyň edendigine şübhelenilen dron hüjümine Donald Tramp hökümetiniň johap bermedik 2019-njy ýylyndan bäri Riýadda üýtgeşme bolup geçendigini öňe sürýär. Saudly kommentator Ali Şihabi «Saud Arabystany ABŞ bilen bir taraply gatnaşygyny has diwersifikasylaşdyrylan strategik hyzmatdaşlyk portfeýasyny üýtgetmegiň hökmanydygyny duýdy. Hytaýyň, Birleşen Korollygyň, Fransiýanyň, Russiýanyň her bir aýry-aýrylykda tegelek stolda bir zatlar goýýar» diýdi.

Saud Arabystany Tähran bilen gatnaşyklaryny kadalaşdyryp we hatda geljekde bilelikde işleşme şertnamalaryny baglaşma ähtimallyklaryny taýýarlap, ýurduň iň uly maksadyna gönükdiren iň uly howpsuzlyk howpuny güýçsüzleşdirýär. Eýranyň haýsydyr bir ylalaşyga ygrarly bolup galmagyny üpjün edip biljek ykdysady we diplomatiki täsire eýe ýeke-täk ýurt Hytaý bolubiler.

Saud Arabystanynyň Kontrrazwedka gullugynyň öňki şefi şazada Turki el-Faýsal çarşenbe güni «Agence France Presse» habarlar gullugyna beren beýanatynda «ABŞ hem, Ýewropa hem iki tarapyň arasynda dogry-dürs araçylyk edip bilmezdi» diýdi.

Şihabi «Hytaýyň Eýranyň nezdinde agramy bar we şonuň üçinem üç

taraplaýyn ylalaşyga çekilen gol şertnamany anyklaşdyrды» diýýär:

Bulam öz gezeginde Saud Arabystanynyň öňki ähli ikitaraplaýyn şertnamalary bozup gelen Eýran bilen baglaşylan ylalaşyga çynlakaý üns bermegini gazandy. Eýran gönüden-göni ýa-da wekilleriniň üsti bilen haýsydyr bir duşmançykly hereket etse, Hytaýyň abraýynyň gaçmagyna sebäp bolar.

Yzygiderli ýagdaýda Eýrany izolirlämäge synanyşýan we ony özüne abanýan iň uly howp hasaplaýan Ysraýyl üçin bolsa ylalaşyk Tährana garşy durma tagallalaryna Saud Arabystanynyň goşulmagy gazanmak maksadyny kynlaşdyrýar.

Emma käbir analitikler Saud Arabystanynyň, Birleşen Arap Emirlikleriniň (BAE), Pars aýlagy ýurtlarynyň Hyzmatdaşlyk geňeşiniň (PAÝHG) beýleki ýurtlarynyň Ysraýylyň Eýrana garşy bolup biläýjek islendik hüjüminiň ykdysady we howpsuzlyk taýdan ýetirjek zyýanlarynyň astynda galmakdan beter gorkýandyklaryny we Tähran bilen gatnaşyklary düzeltmek üçij gyssanýan bolmaklarynyň mümkindigini aýdýar. Bahreýniň Eýran bilen 2016-njy ýylda arasy kesilen gatnaşyklary dikeltmäge synanyşan iň soňky Pars aýlagy ýurdudygы aýdylýar.

Kafiero «BAE-niňem arasynda bolan PAÝHG ýurtlarynyň ysraýyl hökümeti we Eýran babatdaky tutumy boýunça örän ünjlidigini aýdyp bilerin» diýýär:

– *Ysraýylyň ädýän ädimleri sebäpli howpsuzlyklarynyň howp astyna düşmeginden howatyrlanýarlar.*

Borzu DARAGAH I,

halkara korrespondent / @borzou

Duşenbe, 20.03.2023 ý.

<https://www.independent.co.uk/news> Publisistika